

Winst uit verlies. Augustinus en de puriteinen.

LEZING TABERNAKELDAG 2025

J. Alderliesten¹

¹Erasmus Economics & Theology Institute

E alderliestenJ@gmail.com

Inleiding

Augustinus is een *loser*. Een man met allerlei verlieservaringen, zoals wij allen ook tegen verliezen aan zullen lopen en verlieservaringen met ons meedragen. Bij verlies kan je denken aan het verliezen van een dierbare. Augustinus maakte niet alleen het overlijden van zijn vader en moeder mee, maar ook dat van een jeugdvriend en van zijn zoon. Je kunt ook andere dingen verliezen, al dan niet tijdelijk: gezondheid, mobiliteit, vrijheid.

Augustinus is een *loser* in de diepste betekenis van het woord: hij verloor uiteindelijk alles om alles te winnen. Hij moest alles inleveren, tot zichzelf. Hij verloor het van zijn moeder, hij verloor het van het leven, hij verloor het van God. Hij de verloren zoon, God de Vader de vinder.¹ Zalig verlies! Zelf typeerde hij het treffend: *dura tuta*². Een moeilijk leven, maar een veilig leven. Veel verlies, maar ook veel winst.³ Winst en verlies zijn bij Augustinus nauw met elkaar verweven.⁴

Heeft het zin om bij Augustinus te rade te gaan als het gaat om 'WINST UIT VERLIES'? Me dunkt: ja. *Augustinus totus noster*⁵. Voor Maarten Luther (1483-1546)⁶ en Johannes Calvijn (1509-1564)⁷ was het geen vraag aan wiens kant Augustinus (354-430), de beroemde bisschop-filosof⁸, zou staan: aan hun kant. Luther was doordrenkt in de augustijnse spiritualiteit – hij leefde een heel aantal jaren (1505-1512) als augustijner monnik in een klooster te Erfurt. En Calvijn citeert welhaast op iedere pagina van de *Institutie* de bisschop van Hippo.

¹ Augustinus vergelijkt zichzelf in *Confessiones* geregeld met de verloren zoon, bijvoorbeeld in II,10,18: '... ik ben van U gedeserteerd en ik heb ver van Uw vastheid rondgedoeld, mijn God, in de jaren dat ik volwassen werd, en ik ben voor mijzelf een lang van nood geworden.' Zie verder *Confessiones* I,18,28; IV,16,31; IX,4,7; XI,8,10; Ik hanteer de editie van Gerard Wijdeveld, tenzij anders aangegeven: Augustinus (1997). *Belijdenissen. Vertaald en ingeleid door Gerard Wijdeveld*. Amsterdam: Ambo. In een treffende strofe uit het gedicht *Gevonden* verwoordde dichter-dominee Geert Boogaard (1908-1990) het zo: 'Ik raakte verloren / God was de vinder.'

² Cf. *Enarrationes in Psalmos* 36, Sermo 2,16: 'Dura videtur, sed ipsa est tuta via.'

³ Cf. *Confessiones* IV,7,10: '... de enige die nooit een dierbaar wezen verliest is de mens, aan wie allen dierbaar zijn in Hem die niet verloren gaat.'

⁴ Cf. Sermo 8,10: 'Verbi gratia, qui furatur, acquirit vestem, sed caelesti iudicio amittit fidem. Ubi lucrum, ibi damnum; visibiliter lucrum, invisibiliter damnum; lucrum de sua caecitate, damnum de Domini nube.'

⁵ Een repeterend motto van zowel Luther als Calvijn, zie bijvoorbeeld Van Ravenswaay, J. M. J. L. (1990). *Augustinus totus noster: das Augustinverständnis bei Johannes Calvin*. Göttingen: Vandenhoeck-Ruprecht; Calvin, J. (1998). *De aeterna Dei praedestinatione*. Ed. Wilhelm H. Neuser, Ioannis Calvini Opera Omnia 3.1. Geneva, p. 30. Luther en Calvijn zijn niet de enige; boeiend is dat de vorige Paus, Joseph Ratzinger, zich 'resoluut aanhanger' van Augustinus noemde. In: Ratzinger, J. (1997). *Zout der aarde. Christendom en kerk in de 21^e eeuw*. Utrecht: Uitgeverij Ten Have.

⁶ In *De servo arbitrio* schrijft Luther aan Erasmus dat Augustinus *meus totus est* is: geheel aan zijn zijde. In: Luther, M. (1664). *De servo arbitrio contra Desid. Erasmus Roterodamum*. Strasbourg: John Christoph Nagel, p. 77. Cf. Nederlandstalige versie: Luther, M. (1872). *Servum Arbitrium, dat is: De Knechtelyke Wille; verklarende, dat de vrye wille niet is. Geschreven tegen Erasmus van Rotterdam*. Gouda: B.H. Maaskant, p. 49 (cap. L).

⁷ Dit blijkt wel uit Calvijns magnum opus, *Institutie*. Calvijn citeert Augustinus menigmaal, er zijn gedeelten in het boek waar Augustinus op iedere bladzijde wordt genoemd. Het motto waar Calvijn zijn 'Aan de lezer' mee afsluit, is een citaat uit een brief van Augustinus: 'Ik belijd, dat ik ben onder het getal dergenen die, in kennis voortgang makende, schrijven; en schrijvende, voortgang maken in kennis.' De ouverture mag als een rechtstreekse echo van Augustinus gelden: ware wijsheid bestaat uit twee componenten, namelijk kennis van God en kennis van onszelf (I,1,1). Verderop in het eerste boekdeel onderstreept Calvijn Augustinus' stelling dat wij God niet kunnen begrijpen, maar dat wij ons door naar Zijn werken om te zien, door Zijn goedheid verkwikt mogen worden (I, 5, 10). Bron: Calvijn, J. (1977). *Institutie of de onderwijzing in de christelijke religie*. Utrecht: Den Hertog's Uitgeverij B.V. Opvallend is ook dat Calvijn opmerkt bij zijn commentaar op Kolossenzen 1,24 dat hij liever de woorden van Augustinus gebruikt in het onderhavige geval dan zijn eigen woorden.

⁸ Cf. Brown, P. (2000). *Augustine of Hippo*. Berkeley: University of California Press.

Dat is niet zonder reden. Augustinus werd door kerkvader Ambrosius van Milaan (339-397) op het spoor gezet van Paulus. Van hem leerde Augustinus dat de mens alleen gerechtvaardigd kan worden dankzij het werk van Christus⁹. De Reformatie stoffte deze ontdekking weer af: in de katholieke kerk was door de loop der eeuwen het zicht op het eenzijdige, soevereine genadewerk Gods vertroebeld geraakt. Het verrukte Luther te ontdekken dat God niet rechtvaardigen, maar goddelozen rechtvaardigt. Dat zette zijn arbeid in het klooster¹⁰ en pogingen om God te behagen in heel ander licht, in genadelicht. Wat Luther en Calvijn doen is niets anders dan Augustinus nazeggen¹¹; ze keren terug naar de genadeleer van Augustinus – die gegrond is in met name de Psalmen en de brieven van Paulus¹².

Augustinus wordt wel de kerkvader van het westen genoemd¹³; zeker tot de Middeleeuwen vormden zijn werken de core van het curriculum aan seminaries en universiteiten. En nog; Augustinus is nooit ver weg. In veel filosofische en zeker theologische boeken wordt verwezen naar en teruggegrepen op Augustinus.

Joe Biden, de nog maar net afgezwaaide president van de Verenigde Staten, citeerde Augustinus in zijn inaugurele rede¹⁴. De huidige vicepresident van Amerika, J.D. Vance, is een fervent aanhanger van de bisschop-filosoof¹⁵. CU-minister Adema nam afscheid van de Kamer met woorden uit een

⁹ *Confessiones* IX,12,29-30.

¹⁰ Luther, M. (1545). Vorrede Luthers zum 1. Bande der Gesamtausgabe seiner lateinischen Schriften. WA 54, 179-187: *'Ik kon de rechtvaardige, de zondaar straffende God niet liefhebben, integendeel, ik haatte Hem zelfs. Ondanks dat ik als monnik onberispelijk leefde, voelde ik mijzelf toch een zondaar voor God en werd erg gekweld door mijn geweten. Ik durfde niet te hopen dat ik door mijn voldoening aan God, Hem op enige wijze zou kunnen verzoenen.'*

¹¹ In zijn bijbelcommentaar citeert Calvijn geregeld met hartelijke instemming, maar hier en daar laat hij zich ook kritisch uit over de uitleg van de bisschop van Hippo; bijvoorbeeld wanneer Calvijn stelt dat Augustinus in zijn uitleg al te subtiel te werk gaat (op Exodus 7,22), door een uitleg van Augustinus flauw en spitsvondig te noemen (op Deuteronomium 13,3) of door Augustinus te verwijten zich bezig te houden met scherpzinnige uiteenzettingen (op Jeremia 28,9 en 1 Johannes 3,2).

¹² Augustinus neemt het Scheppingsverhaal en zondeval of oorsprongszonde, beschreven in het eerste bijbelboek Genesis, ook uiterst serieus. Daarnaast leunt zijn liefdesbegrip sterk op de brieven van Johannes (Arendt, H. (2022). *Het liefdesbegrip bij Augustinus*. Utrecht: Uitgeverij Ten Have/De Nieuwe Wereld.)

¹³ Cf. Zwaag, K. van der (2008). *Augustinus, de kerkvader van het Westen. Zijn leven, zijn leer, zijn invloed*. Heerenveen: Groen. Op de rouwbrief van Van der Zwaag (2024) stond het beroemde woord uit de ouverture van Augustinus' *Confessiones*: *'Onrustig is ons hart, totdat het rust vindt in U.'* (*Confessiones*, I,1,1).

¹⁴ The White House, Inaugural Address by President Joseph R. Biden, Jr. Geraadpleegd via whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/01/20/inaugural-address-by-president-joseph-r-biden-jr/ (datum raadpleging 3 januari 2025): *'Many centuries ago, Saint Augustine, a saint of my church, wrote that a people was a multitude defined by the common objects of their love.'*

¹⁵ Vance beschouwt een passage uit *De Civitate Dei* (II,20) als de beste kritiek die hij ooit las op de moderne samenleving: *'But the worshippers and admirers of these gods delight in imitating their scandalous iniquities, and are nowise concerned that the republic be less depraved and licentious. Only let it remain undefeated, they say, only let it flourish and abound in resources; let it be glorious by its victories, or still better, secure in peace; and what matters it to us? This is our concern, that every man be able to increase his wealth so as to supply his daily prodigalities, and so that the powerful may subject the weak for their own purposes. Let the poor court the rich for a living, and that under their protection they may enjoy a sluggish tranquillity; and let the rich abuse the poor as their dependants, to minister to their pride. Let the people applaud not those who protect their interests, but those who provide them with pleasure. Let no severe duty be commanded, no impurity forbidden. Let kings estimate their prosperity, not by the righteousness, but by the servility of their subjects. Let the provinces stand loyal to the kings, not as moral guides, but as lords of their possessions and purveyors of their pleasures; not with a hearty reverence, but a crooked and servile fear.'* Catholic Herald, JD Vance's Catholic conversion inspired by St Augustine – and the wreckage of the modern age. Geraadpleegd via

preek van Augustinus¹⁶ en recent citeerde Beatrice de Graaf, hoogleraar internationale en politieke geschiedenis, Augustinus in een interview in NRC over het kwaad in de wereld.¹⁷ Augustinus is een universele denker die grote invloed heeft gehad op de westerse filosofie en theologie.

Het is daarom niet verwonderlijk dat ook de puriteinen zich hebben beroepen op Augustinus¹⁸. Laat ik daar een aantal voorbeelden van geven:

- Samuel Rutherford (1600-1661) hanteert veelvuldig het zogenaamde Christusmedicusmotief¹⁹,²⁰ – een van de belangrijkste motieven uit Augustinus' preken. De wereld is ziek, vanwege de zonde,

<https://catholicherald.co.uk/jd-vances-catholic-conversion-inspired-by-st-augustine-and-wreckage-of-the-modern-age/> (datum raadpleging 21 januari 2025).

¹⁶ Tweede Kamer, vergaderjaar 2024–2025, 29 544, nr. 1256: *'De samenleving zijn we zelf. Wij bepalen de toon, de omgangsvormen en het samenleven. Laat uw werk een inspiratie mogen zijn voor velen in de samenleving om het goede te doen. Daarom sluit ik heel graag af met woorden van Augustinus, die leefde van 354 tot 430 na Christus. Ik citeer: 'Het zijn slechte tijden. Het zijn moeilijke tijden. Dat zeggen de mensen tenminste. Laten we liever goed leven. Dan worden de tijden vanzelf goed. Wij zijn de tijden. Zoals wij zijn, zo zijn de tijden.' Het ga u goed!'*

¹⁷ NRC, 2 november 2024. Daarin zegt Beatrice de Graaf het volgende: *'Ik ben erg gecharmeerd van de Franse filosoof Paul Ricœur. Hij zei, een beetje in navolging van de kerkvader Augustinus: het kwaad is absurd. Je móét het kwaad als zodanig blijven benoemen, je moet het nóóit accepteren. Je moet het ook blijven bestrijden, zodat het ooit uit de wereld verdwijnt – misschien niet in je eigen tijd, maar dan hopelijk in die van onze kinderen.'*

¹⁸ Frequent wordt Augustinus door hen aangeduid als Austin (soms ook als Augustin); naar alle waarschijnlijkheid een verengelse en meer informele variant van de Latijnse naam. Cf. Erskine, Eb. (1871). *The Whole Works Of The Late Rev. Ebenezer Erskine*. Edinburgh: Ogle & Murray, citaat: *'This God intimated unto Adam immediately after the fall, in that question he propounded to him when hiding himself from his presence among the thickets of Paradise, "Adam, where art thou?" Gen. 3:9. Non es ubi prius eras, as Austin, one of the ancient fathers, glosseth it; "Thou art not where thou wast before." What is become of the late friendship and fellowship that was betwixt me and thee? Of a son of God thou art become a child of the devil; of an ally of heaven, turned a confederate of hell. Thus the breach and rupture is wide like the sea.'*

¹⁹ Cf. Alderliesten, J. (2021). *Balanceren tussen rechtvaardigheid en barmhartigheid*. Utrecht: Movisie, p. 25-26: *'Christus, de Zoon van God, kwam als Geneesheer naar de wereld om ons van ziekten, zorgen en zonden te bevrijden opdat wij genezen en gericht op heling in deze wereld kunnen handelen. Het beeld van God als arts of heilmeester komt uit de Tenach, bijvoorbeeld in Exodus 15,26: 'Hij hield hun voor: 'Als gij oprecht gehoorzaamt aan het woord van Jahwe, uw God, en als gij doet wat in zijn ogen goed is, als gij zijn voorschriften opvolgt en zijn verordeningen onderhoudt: dan zal geen van de ziekten die Ik over Egypte deed komen, u treffen. Ik ben Jahwe, uw geneesheer' (Willibrordvertaling). In de joods-christelijke traditie zijn ziekte en gezondheid ingebed in een religieus en moreel kader. Het besef dat we ziek en schuldig staan, stemt nederig. Om ons te genezen en dicht bij ons ziekbed te komen, vernederde God zich in Jezus Christus. Hij nam een sterfelijk lichaam aan en zette zich aan de kant van de zieke. Een vernederde God (Deus humilis venit) tegenover de hoogmoedige mensheid. Zijn genade is ons medicijn (medicamentum). God deelt in ons tekort en in onze noden. In de literatuur wordt dit het Christus-medicusmotief genoemd.'* Zie verder Eijkenboom, P.C.J. (1960). *Het Christus-medicusmotief in de preken van Sint Augustinus*. Assen: Van Gorcum.

²⁰ Ebenezer Erskine (1680-1754) hanteert in een preek over Galaten 2,19 de beroemde naald-en-draad-metafoor: *'(...) though the law is not the cause of this death to the law, and so death to sin; yet it is an occasion thereof, for it accuses, terrifies, and condemns us, and therefore occasions and urges us to flee to Christ, who is the true cause that we die to the law, and to sin: as the needle goes before, and draws the thread which sews the cloth, so the needle of the law goes before, and makes way for the grace of the gospel, that it may follow after, and take place in the heart.'* In: Erskine, E. (2024). *Law-Death, Gospel-Life*. West Linn Oregon: Monergism Books, p. 36 (capitel 5). Vergelijk dit met Augustinus' naald-en-draad-metafoor: *'Timor quasi locum praeparat caritati. Cum autem coeperit caritas habitare, pellitur timor qui ei praeparavit locum. Quantum enim illa crescit, ille decrescit; et quantum illa fit interior, timor pellitur foras. Maior caritas, minor timor; minor caritas, maior timor. Si autem nullus timor, non est qua intret caritas. Sicut videmus per setam introduci linum, quando aliquid suitur; seta prius intrat, sed nisi exeat, non succedit linum: sic timor primo occupat mentem, non autem ibi remanet timor, quia ideo intravit, ut introduceret caritatem.'* (In *Epistolam Ioannis ad Parthos tractatus*

niet in staat zichzelf te redden, maar Christus is de grote Geneesheer, Hij is Arts en Medicijn tegelijk. Zie Hem hangen, roept Augustinus uit.²¹ Rutherford neemt dit beeld over: 'Lord, ready to forgive all such as come to Him in humility, He is a physician who will take sick folks in hand to heal them who have no money to give for their cure. He is indeed the poor man's physician. He seeks no more of us, but only to tell Him that we are sick.'²²

- Thomas Goodwin (1600-1680) schrijft dat hij de werken van Augustinus ijverig heeft doorzocht, met name met betrekking tot de leerstukken aangaande de genade en vrije wil.²³
- John Bunyan (1628-1688) nam in *The Pilgrim's Progress from This World to That Which Is to Come* de pelgrimsgedachte²⁴ en tweerijkenleer van Augustinus over. Bunyan maakt met deze allegorie niet alleen duidelijk dat we op weg en reis zijn naar onze eeuwige bestemming, maar ook dat het leven met de HEERE een breuk betekent met de wereld²⁵.
- De vier staten uit *Human Nature in Its Fourfold State* van Thomas Boston (1676-1732) corresponderen met het augustijnse *posse-peccare*-schema. Augustinus hanteert vier stadia²⁶ om de

decem IX,4). De gebroeders Erskine citeren Augustinus geregeld, maar niet zo frequent als andere puriteinen.

²¹ Cf. *Sermo* 49,9: 'God is een arts (*medicus est*). Voor u hangt Hij aan een boom (*Pro te pependit in ligno*). (...) Zie je Heer hangen (*Vide pendentem Dominum tuum*). Zie hoe Hij hangend (*vide pendentem*) bevelen geeft alsof Hij op de rechterstoel zit (*et tibi tamquam de ligno tribunali praecipientem*). Zie Hem hangen! (*Vide pendentem*). Hij maakt van Zijn eigen bloed een medicijn voor zieken (*tibi languenti de suo sanguine medicamentum facientem*).'

²² Rutherford, S. (1885). *Quaint Sermons of Samuel Rutherford*. London: Hodder and Stoughton, 1885), p. 335.

²³ Goodwin, Th. (2006). *The Works Of Thomas Goodwin, D.D. Volume 1*. Grand Rapids: Reformation Heritage Books. Een citaat is afkomstig uit Exposition of Ephesians 1; Sermon XXXV: Ephesians 1:22-23: 'First, for the Donatists that were in Austin's time. I have examined diligently the writings of Austin; among them I find the highest venom of their opinions to lie in this, and it is high enough, —if we may know men by the writings of their adversaries against them, for there is none of their own writings extant,—the truth is, they denied the church universal, they denied that the church was anywhere but in that part of Africa where they were, and this inflamed that holy man Austin against them.'

²⁴ Het 'onderweg zijn' is een centraal motief in Augustinus' denken. De mens is onderweg naar zijn eeuwige bestemming – het hier en nu is slechts voorbereiding, we zijn hier 'in den vreemde' (*peregrinatio*). Juist omdat we onderweg zijn, moeten we elkaar ondersteunen, stimuleren en bemoedigen. Op weg naar de eeuwige stad komen we allerlei gevaren en beproevingen tegen, waar we de hulp van anderen – medereizigers –bij kunnen gebruiken. Cf. Oort, J. van (1986). *Jeruzalem en Babylon. Een onderzoek van Augustinus' De Stad van God en de bronnen van zijn leer der twee steden (rijken)*. 's-Gravenhage: Uitgeverij Boekencentrum B.V., p. 116: '... voor Augustinus de vreemdelingschap een wezenlijke kenmerk is van de stad van God op aarde. Hier is de Gemeente niet thuis, ze is ver van haar hemelse vaderstad verwijderd, ze verkeert in den vreemde. Vandaar ook, dat de burger van de Godsstad in deze wereld een peregrinus is. Maar wat duidt dit woord precies aan? Of we het nu vertalen met 'vreemdeling, iemand die als vreemdeling verblijft' of 'pelgrim', maakt naar ons inzicht nauwelijks verschil. Steeds wordt ermee aangeduid, dat het gaat om iemand die hier niet zijn thuis heeft, maar op weg is naar de hemelse vaderstad (*patria*).'

²⁵ Bunyan, J. (2014). *The Pilgrim's Progress*. Minneapolis: Desiring God. Twee citaten om dit te onderstrepen: 'So I saw in my dream that the man began to run. Now, he had not ran far from his own door, but his wife and children perceiving it, began to cry after him to return; but the man put his fingers in his ears, and ran on, crying, Life! life! Eternal life! So he looked not behind him, but fed towards the middle of the plain' (p. 4-5) en 'Now, as I said, the way to the Celestial City lies just through this town where this lusty fair is kept; and he that will go to the City, and yet not go through this town, must needs "go out of the world". Te Prince of princes Himself, when here, went through this town to His own country, and that upon a fair day too; yea, and as I think, it was Beelzebub, the chief lord of this fair, that invited Him to buy of his vanities; yea, would have made Him lord of the fair, would He but have done him reverence as He went through the town' (p. 100).

²⁶ Cf. Van de Beek, A. (2014). *Een lichtkring om het kruis. Scheppingsleer in christologisch perspectief*. Zoetermeer: Meinema, p. 257: 'Dikwijls wordt de zonde leer van Augustinus gepresenteerd in een drieslag: eerst *posse non peccare*, dan *non posse non peccare* en tenslotte *non posse peccare*. Die drieslag komt bij Augustinus echter nooit samen voor. Hij is kennelijk niet de grondstructuur van zijn denken over de genadeleer. Die wordt bepaald door de heerlijkheid van de verlost mens, eerst en

situatie van de mens aan te duiden, zowel retroperspectief als eschatologisch: (1) voor de val (of oorsprongszonde) is er sprake van *posse peccare* (de mogelijkheid om te zondigen) en *posse non peccare*; (2) na de val is er nog steeds sprake van *posse peccare* maar ook van *non posse non peccare* (niet mogelijk om niet te zondigen); (3) bij een door genade wedergeboren mens is nog altijd sprake van *posse peccare* maar nu ook van *posse non peccare* (mogelijkheid om niet te zondigen) en (4) in de eeuwige heerlijkheid is er niet alleen de mogelijkheid om niet te zondigen (*posse non peccare*), maar zal in het geheel ook niet meer mogelijk zijn om te zondigen (*non posse peccare*)²⁷. Bostons hanteert dezelfde stadia, zij het in andere woorden: (1) de staat der rechtheid (*The State of Innocence or Primitive Integrity*); (2) de staat der natuur of de staat van algehele verdorvenheid (*The State of Nature or State of Entire Depravation*); (3) de staat der genade of de staat van begonnen herstel (*The State of Grace or Begun Recovery*) en (4) de eeuwige staat; of de staat van volkomen gelukzaligheid of volkomen rampzaligheid (*The Eternal State or State of consummate Happiness or Misery*).²⁸

vooral tegenover de mens die slechts kansen had en vervolgens, in scherper contrast, maar minder fundamenteel, tegenover de mens onder de macht van de zonde, omdat de mens zijn kansen niet gerealiseerd heeft.' In een voetnoot wijst Van de Beek erop dat men in het werk van Augustinus 'hooguit aanzetten' kan vinden voor dit begrippenschema.

²⁷ Cf. *Enchiridion*, 28,105 en 31,118.

- Citaat uit cap. 118: *'When, sunk in the darkest depths of ignorance, man lives according to the flesh undisturbed by any struggle of reason or conscience, this is his first state. Afterwards, when through the law has come the knowledge of sin, and the Spirit of God has not yet interposed His aid, man, striving to live according to the law, is thwarted in his efforts and falls into conscious sin, and so, being overcome of sin, becomes its slave ("for of whom a man is overcome, of the same is he brought in bondage"); and thus the effect produced by the knowledge of the commandment is this, that sin worketh in man all manner of concupiscence, and he is involved in the additional guilt of willful transgression, and that is fulfilled which is written: "The law entered that the Offense might abound." This is man's second state. But if God has regard to him, and inspires him with faith in God's help, and the Spirit of God begins to work in him, then the mightier power of love strives against the power of the flesh; and although there is still in the man's own nature a power that fights against him (for his disease is not completely cured), yet he lives the life of the just by faith, and lives in righteousness so far as he does not yield to evil lust, but conquers it by the love of holiness. This is the third state of a man of good hope; and he who by steadfast piety advances in this course, shall attain at last to peace, that peace which, after this life is over, shall be perfected in the repose of the spirit, and finally in the resurrection of the body. Of these four different stages the first is before the law, the second is under the law, the third is under grace, and the fourth is in full and perfect peace. Thus, too, has the history of God's people been ordered according to His pleasure who disposeth all things in number, and measure, and weight. For the church existed at first before the law; then under the law, which was given by Moses; then under grace, which was first made manifest in the coming of the Mediator. Not, indeed, that this grace was absent previously, but, in harmony with the arrangements of the time, it was veiled and hidden. For none, even of the just men of old, could find salvation apart from the faith of Christ; nor unless He had been known to them could their ministry have been used to convey prophecies concerning Him to us, some more plain, and some more obscure.'*
- Cf. *De Correptione et Gratia* 12,33: *'Quapropter, bina ista quid inter se differant, diligenter et vigilantiter intuendum est: posse non peccare, et non posse peccare, posse non mori, et non posse mori, bonum posse non deserere, et bonum non posse deserere. Potuit enim non peccare primus homo, potuit non mori, potuit bonum non deserere. Numquid dicturi sumus: Non potuit peccare, qui tale habebat liberum arbitrium? aut: Non potuit mori, cui dictum est: Si peccaveris, morte morieris 102 ? aut: Non potuit bonum deserere, cum hoc peccando deseruerit, et ideo mortuus sit? Prima ergo libertas voluntatis erat, posse non peccare; novissima erit multo maior, non posse peccare. Prima immortalitas erat, posse non mori; novissima erit multo maior, non posse mori. Prima erat perseverantiae potestas, bonum posse non deserere; novissima erit felicitas perseverantiae, bonum non posse deserere. Numquid, quia erunt bona novissima potiora atque meliora, ideo fuerunt illa prima vel nulla vel parva?'*

²⁸ Boston, Th. (1996). *De menselijke natuur in haar viervoudige staat*. Houten: Den Hertog.

Nu zijn er talloze verschillen tussen Augustinus en de puriteinen. Om twee cruciale aspecten te noemen: Augustinus van Hippo leefde in Noord-Afrika, destijds onderdeel van het grote Romeinse Rijk, in de vierde en vijfde eeuw voor Christus. En hij was een katholiek bisschop – een feit waar puriteinen en anglicanen soms maar moeilijk mee uit de voeten kunnen.

Toch zijn er bij nadere beschouwing opvallende overeenkomsten: zowel Augustinus als de puriteinen benadrukken Gods soevereiniteit en redeneren aan de hand van de vijf *doctrines of grace* (TULIP²⁹). Augustinus is veel minder een systematisch theoloog dan van hem wordt gemaakt. Zijn *Confessiones* laten vooral zien hoe God in het leven van een zondaar werkt. Augustinus is een psycholoog avant la lettre. Hoewel hij terecht de *doctor gratiae* wordt genoemd, is hij bij uitstek een zielzorger: het heil van zijn hoorders gaat hem aan het hart. Genade is niet iets om van een afstandje te bekijken en bewonderen, maar om te ervaren in je leven. Het gaat Augustinus altijd om concrete voorvallen, concrete personen. Geen algemeenheden, stelsels, vaagheden. Wie – als Augustinus – aangeraakt is door Gods reddende liefde, gunt die ervaring ook aan anderen.

Net als de puriteinen ligt bij Augustinus de nadruk op levensheiliging – hoewel de pasbekeerde Augustinus daar activistischer en optimistischer over is dan de late.³⁰ Wie Augustinus leest, treft een vriend, iemand die naast je komt zitten, jou vragen stelt, maar ook zichzelf ondervraagt³¹, je niet teleur stelt. (Een ervaring die je overigens ook kunt hebben bij het lezen van puriteinen als John Flavel (1627-1691), John C. Ryle (1816-1900) en Charles H. Spurgeon (1834-1892).)

Vandaag wil ik, na deze wat lange inleiding, met u nadenken over het thema 'WINST UIT VERLIES'. Ik doe dat in drieën:

1. **Winst met verlies.** John Owen neemt in zijn boek over de Heilige Geest de bekering van Augustinus als model. Typisch puriteins, denk ik, en ook zeker wel wat op af te dingen, maar vooral leerzaam. Augustinus moest heel wat achter zich laten om de winst van de genade te leren aanvaarden.
2. **Winst door verlies.** Aan de hand van Thomas Watson sta ik stil bij hoe moeilijke dingen uit het leven toch goed kunnen zijn. Watson schrijft hierover in *All Things for Good* en grijpt hierbij regelmatig terug op de kerkvaders zoals Augustinus.

²⁹ TULIP is een acroniem voor: *Total Depravity, Unconditional Election, Limited Atonement, Irresistible Grace, Perseverance of the Saints*. Hierover: 'This TULIP is not a flower but a word, which helps us to remember that God is able to save all upon whom He has mercy. His efforts are not frustrated by the unrighteousness or the inability of humans.' In: Murchison, M. (2010). *War Child. Memories of a World War II childhood*. Fearn: Christian Focus Publications, p. 59.

³⁰ In zijn *Retractationes* schrijft Augustinus (I,19,1): 'Het is verwarrend [wat ik heb geschreven in het boek over de toespraak van de Heer]. In dit leven kan het immers niemand overkomen dat de wet die met de wet van het verstand in strijd is, in het lichaam geheel ontbreekt. Want zelfs indien de geest van de mens zich zó tegen de wet in het lichaam verzette dat die geest volstrekt niet met die wet instemde, zou dat voor die wet geen reden zijn tegen die geest te strijden.'

³¹ Cf. Taylor, C. (2007). *Bronnen van het zelf. De ontstaansgeschiedenis van de moderne identiteit*. Rotterdam: Lemniscaat. Taylor betitelt Augustinus' benadering in *Confessiones* als radicale reflexiviteit. Zie p. 195: 'De houding wordt pas radicaal (...) als het voor ons van belang wordt het standpunt van de eerste persoon in te nemen. (...) In onze normale omgang met de dingen slaan we geen acht op deze dimensie van de ervaring en richten we ons op de dingen die worden ervaren. Maar we kunnen een ander perspectief innemen en dit tot het object van onze aandacht maken, we kunnen ons bewust worden van ons bewustzijn, proberen ons ervaren te ervaren, ons richten op de wijze waarop de wereld voor ons bestaat. Dit is wat ik het innemen van een houding van radicale reflexiviteit of van het standpunt van de eerste persoon noem. (...) Door radicale reflexiviteit treedt een soort aanwezigheid voor onszelf naar voren die niet los te zien is van het feit dat we zelf het instrument van onze ervaring zijn, en toegang daartoe is uit de aard der zaak symmetrisch: er is een cruciaal verschil tussen de manier waarop ik mijn activiteit, denken en voelen ervaar en de manier waarop jij of wie dan ook dat doet. Dit maakt me tot een wezen dat in de eerste persoon over zichzelf kan praten.'

3. **Winst uit verlies.** Om vervolgens bij Augustinus uit te komen: als zijn moeder Monica overlijdt weigert hij te huilen. Hij verliest haar niet, want ze sterft niet, is zijn overtuiging.

1. Winst met verlies: John Owen over de bekering van Augustinus

We kunnen op verschillende manieren naar de bekering kijken. Het is augustijns om dit vanuit medisch perspectief te bekijken: de mens is ziek, doodziek, ongeneeslijk, maar God geneest. Christus is het medicijn. We kunnen ook door een juridische venster kijken: de schuldige mens, gedaagd voor de rechterstoel, een strafeis: des doods schuldig, een vonnis, maar zie daar, Christus de plaatsvervanger, de Borg voor Zijn volk. Zijn verzoenend sterven het rustpunt van ons hart. Ik wil vandaag eens een andere bril opzetten: de economische. In de economie spreken we over goederen, handel, winst en verlies. Laat dit nu juist begrippen zijn die John Owen hanteert wanneer hij de bekering van Augustinus beschrijft!

In het belangwekkende boek *Pneumatologia or, a discourse concerning the Holy Spirit* (1677-1678) legt Owen de handelwijze van de Geest uit³² - hij gebruikt hierbij het woord *economy*^{33, 34} dat wij kennen als economie. Christus betaalde een hoge prijs voor Zijn aankoop: de Bruidskerk. Van die aankoop heeft Hij echter geen spijt³⁵. De Heilige Geest overtuigt zondaren, Hij wint ze in, onderhandelt met ze, Hij *dealt* met ze³⁶, laat ze zien hoe verliesgevend een leven buiten Christus is en hoe rijk je wordt van een leven met Christus. De winst die de wereld biedt is vergankelijk (*perishing profits*³⁷). Leven voor eigen rekening mag dan misschien wat lijken, zonder God in de wereld leven is vragen om problemen³⁸, teleurstellingen, kwellingen (*vanity, trouble, disappointments, vexations*³⁹). Uiteindelijk zul je stikken in het genot (*suffocate in their enjoyment*⁴⁰).

³² In het *To the readers* schrijft Owen: 'The subject-matter of the whole, as the title and almost every page of the book declares, is the Holy Spirit of God and his operations.' In: Owen, J. (1862). *The Works of John Owen* edited by the Rev. William H. Goold. Vol III: *Pneumatologia, or, A discourse concerning the Holy Spirit*. Edinburgh: T. & T. Clarke, p. 5. De Nederlandse editie die ik heb gebruikt: Owen, J. (1893). *πνευματολογία. Eene verhandeling aangaande den Heiligen Geest*. Leiden: D. Donner.

³³ 'Therefore, the subject of the ensuing discourses being entirely things of this nature, in their several degrees of access to God or ourselves, I will give no account of any particular endeavors in my inquiries into them. Instead, I leave the judgment of it to the evidence of the effects produced by it. Only, I do not know of anyone who has gone before me in this design of representing the whole economy of the Holy Spirit, with all his adjuncts, operations, and effects' - Owen (1862), p. 6-7.

³⁴ Dit woord heeft zijn wortels in het Griekse woord *oikonomia* (*οἰκονομία*), dat letterlijk 'huishouding' of 'beheer van een huishouden' betekent.

³⁵ Owen (1862), p. 648: 'He repents not of his purchase, nor of the invaluable price He hath paid for us.' [Owen (1893), V,V,15]

³⁶ Cf. Owen (1862), p. 345: 'No state of sin is absolutely unhealable until God has variously dealt with men by his Spirit.' [Owen (1893), III,VI,10]

³⁷ Owen (1862), p. 643 [Owen (1893), V,V,3]

³⁸ Cf. Confessiones I,1,1, de onvergetelijke ouverture van Augustinus: '...want gij hebt ons gemaakt naar U, en ongerust is ons hart totdat het zijn rust vindt in U.' (quia fecisti nos ad te et inquietum est cor nostrum donec requiescat in te). De NRC van 18 januari 2025 bevat een overlijdensannonce van ondernemer en Quote-500 lid Gerard van den Tweel, met deze tekst als opschrift ('*Rusteloos is ons hart tot het rust vindt in U*'). Volgens Papini klinkt in deze uitspraak de invloed van Cicero op Augustinus door: 'Om gelukkig te wezen – en Augustinus wil gelukkig wezen en zal geen vrede hebben, tot hij het waarachtig en volledig geluk gevonden heeft – moet men God zoeken, God bezitten. De be-roemde zinsnede uit de *aanvang der Belijdenissen* (...) vindt zijn eerste oorsprong in de *Hortensius van Cicero*.' In: Papini, G. (1930). *Sint Augustinus*. Voorhout: Uitgeverij Foreholte, p. 44. Zie verder voetnoot 41.

³⁹ Owen (1862), p. 643 [Owen (1893), V,V,3]

⁴⁰ Owen (1862), p. 643 [Owen (1893), V,V,3]

Owen neemt de bekering van Augustinus⁴¹ als uitgangspunt om aan te tonen hoe de Heilige Geest in het hart en leven van een zondaar werkt en hoe Hij plaatsmaakt voor de persoon en het werk van Christus. De Geest der genade (*Holy Spirit of grace*) verbreekt zondaren door een gevoel van zonde en beurt ze op door genade.⁴² Genade moet, zo benadrukt Owen, worden betaald, gekocht, toegeëigend en toegepast⁴³. Dit proces wordt door Owen wedergeboorte (*regeneration*) genoemd.⁴⁴ Augustinus' bekering staat voor Owen model⁴⁵ voor hoe iemand door de Heilige Geest wordt overtuigd van zonde, tot berouw komt en uiteindelijk tot geloof en overgave komt. Het dient als illustratie bij de theologische concepten die Owen bespreekt.

Waarom kwam Augustinus' bekering zo moeizaam tot stand? Aan de hand van Augustinus' levensgang, beschreven in de *Confessiones*, toont Owen aan dat de mens zich van nature in een verdorven

⁴¹ Owen behandelt Augustinus' bekering tot het katholieke geloof; in feite was dit niet Augustinus' eerste bekering: eerder had hij zich bekeerd tot het manicheïsme. Augustinus schrijft er zelf in *Confessiones* dit over (III,5,9 en III,6,10): *'Ik echter achtte het beneden mij klein te zijn, en opgezet van eigenwaan vond ik mezelf een groot man. En zo kwam het dat ik belandde bij hoogmoedig uit het lood geslagen lieden, door en door vleselijk en praatziek, in wier mond de strikken van de duivel waren uitgezet en een vogellijm die was samengesteld met bijmenging van de letterklanken van Uw Naam en de naam van de Heere Jezus Christus en van de Parakleet, onze Trooster, de Heilige Geest.'* Cf. Wills, G. (2001). Augustinus. Amsterdam: Uitgeverij Balans, p. 53-54 en Papini (1930). Zie verder Nørregaard, J. (z.j.). *Augustinus' weg tot het Christendom*. Zeist: G.J.A. Ruys' Uitgevers-Maatschappij. Nørregaard beschrijft hoe het lezen van Cicero's *Hortensius* Augustinus tot het manicheïsme bracht: *'Hortensius* roept met zijn spreken over een hoger leven dan het zuiver wereldlijke, al het beste in hem wakker, zijn dorst naar waarheid en alle christelijke indrukken uit het huis zijner kinderjaren. Ook zijn moeder had tot hem gesproken over de waarheid, over de onsterfelijkheid; zij had hem aangespoord nergens anders naar te streven; Christus was steeds de persoonlijke drager geweest van al het hoogste. Bij Cicero's tamelijk koele woorden kwam dit alles weer voor hem in 't volle licht te staan, en begon hij te bidden.' (p. 54-55). Zelf schrijft Augustinus in *Confessiones* hierover: *'Dit boek [namelijk Hortensius] veranderde mijn gemoedsstemming, gaf mijn gebeden tot U, o Heer, een nieuwe inhoud en mijn wensen en verlangens een nieuwe richting.'* Geciteerd in: Nørregaard (z.j.), p. 53. Uiteindelijk zou hij geruime tijd voor manicheeër doorgaan, hij liep stuk op de Bijbel die hij weinig hoogstaand vond en trof in het manicheïsme de benodigde intellectuele uitdaging.

⁴² Owen (1862), p. 338: *'...broken with a sense of their sin, (...) relieved by grace.'* [Owen (1893), III,VI,1]

⁴³ *'There are two sorts of things declared in the gospel: — 1st. Such as are absolutely its own, that are proper and peculiar unto it, — such as have no footsteps in the law or in the light of nature, but are of pure revelation, peculiar to the gospel. Of this nature are all things concerning the love and will of God in Christ Jesus. The mystery of his incarnation, of his offices and whole mediation, of the dispensation of the Spirit, and our participation thereof, and our union with Christ thereby, our adoption, justification, and effectual sanctification, thence proceeding, in brief, every thing that belongs unto the purchase and application of saving grace, is of this sort.'* Owen (1862), p. 278; zie ook Owen (1893), III,III,56.

⁴⁴ Owen (1862), p. 337 [Owen (1893), III,VI,1].

⁴⁵ Owen wijst erop dat dit niet prescriptief dient te worden opgevat; God hanteert verschillende methoden: sommigen worden door zware overtuigingen, diepe vernederingen, grote benauwdheden geleid (zoals Augustinus), anderen worden (veel) zachter en stiller tot God geleid. Citaat: *'(...) how variously God is pleased to effect this work in men, carrying some through strong convictions, deep humiliations, great distresses, and perplexing terrors of mind, before they come to peace and rest; leading others gently and quietly, without any visible disturbances, unto the saving knowledge of himself by Jesus Christ.'* Owen (1862), p. 358 [Owen (1893), III,VI,30]. A Brakel heeft in *De Redelijke Godsdienst* dit als volgt pastoraal benadrukt: *'(...) dat niemand bekommerd moet zijn over de wijze van bekering, omdat hij niet is overgebracht op deze of gene wijze, die men zichzelf voorschrijft, of op welke anderen bekeerd zijn. Als de bekering er is, dan is het wél, en ziet tot uw ontsteltenis niet terug op de wijze, al was de wijze van bekering in u zodanig, dat gij nooit iets dergelijks gelezen of gehoord had. Want de wegen Gods zijn wonderbaar, en de een ondervindt wel iets, daar de andere niet van weet, ook in de gewone weg tot bekering; maar men moet dikwijls terugzien op al de voorzienigheden en wegen, waardoor God ons geleid heeft, dat geeft ons stof van verwondering, van verheerlijking van God, en van vaststelling van zijn staat.'* Brakel, W. à (1757). *Logikē latreia, dat is De Redelijke Godsdienst*. Rotterdam: Hendrik van den Aak en Zoon (zeventiende druk), deel I, p. 743.

toestand bevindt. Van nature wil de mens zijn eigen leven leiden – zonder God. Augustinus was langzaam maar zeker weggezakt in het moeras van de zonde. Zijn verdorvenheid had hoe langer hoe meer de overhand gekregen: 'Ik zag niet, o God, in hoe vuile afgrond ik van voor U was neergeworpen, want wat was vuiler dan ik...' ⁴⁶ Augustinus dacht het te maken, een geslaagd leven te hebben, winst te maken, maar in feite stormde hij met open ogen op het verderf af.

Hoewel de mens van nature verdorven is en het oordeel verdienen, merkt Owen op dat onze staat 'volstrekt⁴⁷ herstelbaar' (*absolutely recoverable*) is. ⁴⁸ En dan volgt een werkelijk schitterend citaat van Owen: 'Onder de as van onze gevallen natuur liggen nog overgebleven enige vonken van hemels vuur, bestaande in aangeboren denkbeelden van goed, kwaad, loon, straf, Gods tegenwoordigheid, alziend oog en hulp van Hem te wachten; met schrik voor Zijne hoogheid, wanneer iets Hem onwaardig, of Hem tergende is bedreven.' ⁴⁹ Augustinus had echter vele door de Geest gewerkte overtuigingen verteerd en verwaarloosd, bespeurt Owen, en hij was daardoor hard en ongevoelig geworden. ⁵⁰ Voor de Geest bestaan er echter geen hopeloze gevallen: 'Geen staat van zonde is volstrekt ongeneeslijk.' ⁵¹ Owen benadrukt dat in Augustinus' bekering terug te zien is dat de bekering alles te maken heeft met de strijd tussen de oude en nieuwe mens. Want dat is waar het in de kern om draait: de natuurlijke mens is een vijand van de genade. De wil moet overwonnen en omgebogen worden. Op dit punt voegt Owen een belangrijk citaat in van Augustinus zelf en geeft er vervolgens zijn commentaar bij. Ik citeer, eerst het citaat van Augustinus zelf, vervolgens het commentaar van Owen:

'De nieuwe wil, die in mij begon te zijn, waardoor ik U wilde lieven, o mijn God, de enige ware vergenoeging, was nog niet machtig te overwinnen mijn vorigen wil, bevestigd door lange standhouding. Dus streeden tussen hunzelve mijn twee willen, de ene nieuw, de andere oud, de ene vleeselijk, de andere geestelijk, en verscheurden mijn ziel door hun onenigheid. Toen verstond ik door ondervinding in mijzelf, hetgeen ik had gelezen, dat het vlees tegen de Geest en de Geest tegen het vlees begeert. Ik was mijzelf aan beide zijden, maar meer in hetgeen ik in mijzelf goedkeurde, dan in hetgeen ik in mijzelf afkeurde.' ^{52, 53}

⁴⁶ Owen (1862), p. 341: 'I did not see (O God) into what a gulf of filth I was cast out from before you. For what was more filthy than I was...' [Owen (1893), III,VI,5]

⁴⁷ Alternatieve vertaling: 'volledig' of 'absoluut'.

⁴⁸ Owen (1862), p. 345 [Owen (1893), III,VI,10]

⁴⁹ Owen (1862), p. 345: 'Under the ashes of our collapsed nature there yet remain certain sparks of celestial fire, consisting in inbred notions of good and evil, of rewards and punishments, of the presence and allseeing eye of God, of help and assistance to be had from Him, with a dread of his excellencies where anything is apprehended that is unworthy of Him or provoking to Him.' Zie ook Owen (1893), III,VI,11.

⁵⁰ Owen (1862), p. 353: 'He had grown so obdurate and senseless.' [Owen (1893), III,VI,23]

⁵¹ Zie voetnoot 36.

⁵² Owen (1862), p. 356: 'The new will which began to be in me, whereby I would love Thee, O my God, the only certain sweetness, was not yet able to overcome my former will, confirmed by long continuance. So my two wills, the one old, the other new, the one carnal, the other spiritual, conflicted between themselves, and rent my soul by their disagreement. Then did I understand by experience in myself what I had read, how 'the flesh lusteth against the Spirit, and the Spirit against the flesh.' I was myself on both sides, but more in that which I approved in myself than in what I condemned in myself.' [Owen (1893), III,VI,29]

⁵³ In dankbaarheid denk ik aan wijlen Klaas van der Zwaag (1955-2024) die mij op deze strijd wees op het minisymposium 'Augustinus voor mensen van nu' (Gouda, 30 oktober 2019). Ook in 'Afwachten of verwachten' en zijn Augustinusbiografie 'Augustinus. Kerkvader van het westen' stipt hij deze strijd aan. Van der Zwaag typeert de passage met Augustinus zielenstrijd uit de *Confessiones* als 'adembenemend' (Van der Zwaag, K. (2003). *Afwachten of verwachten? De toe-eigening des heils in historische en theologische perspectief*. Heerenveen: Uitgeverij Groen, p. 394). De Augustinusbiografie krijgt als een van de vier motto's dit citaat mee: 'De geest beveelt het lichaam en ziet zich terstond gehoorzaamd: de geest beveelt zichzelf en stoot op verzet' (*Confessiones* VIII,9,21). Van der Zwaag schrijft hierover: 'Augustinus stoot hier op het mysterie van de verdorven wil die van Godswege wordt opgeroepen om zich aan God over te geven, die daarom wel gehoor wil geven (zij beaamt deze oproep),

*'In dit oproer en angst der ziel, stilt God haar dikwerf door enig gepast woord der waarheid haar toegediend, hetzij in de verkondiging van het evangelie, of door enige ander middel in Zijne voorzienigheid, tot dat einde geschikt. In het midden van deze storm en wanorde komt God en zegt: 'Zwijg, wees stil.' Want tezamen met Zijn Woord deelt Hij mede enige invloed van Zijn genade, die de wederstrevende kracht der zonde verbreekt en ten onder brengt, en het gemoed vergenoegt met een vol voornemen om ze eeuwig af te staan. Aldus werd onze⁵⁴ Augustinus, toen hij in de beschreven toestand werd op- en neergedreven, bijna als een onzinnig mens, terwijl hij des Heeren vervaarnissen droeg, somtijds biddende, somtijds schreiende, somtijds alleen, somtijds in gezelschap van zijn vrienden, somtijds wandelende, somtijds op de aarde liggende, door een ongewoon voorval vermaand een boek op te nemen en te lezen; het boek dat naast hem lag waren Paulus' zendbrieven, hetwelk hij opnam en opende, de plaats daar hij eerst zijn oog op vestigde was Rom. 13,13-14: 'Laat ons eerlijk wandelen, als in de dag, niet in brasserijen en dronkenschappen, niet in slaapkamers en ontuchtigheden, niet in twist en nijdigheid, maar doet aan den Heere Jezus Christus en verzorgt het vlees niet tot begeerlijkheden.' Onmiddellijk op het lezen dezer woorden werd een einde gemaakt aan zijn verbijsterend gevecht. Hij vond zijn gehele ziel door het vermogen van almachtige genade, aan Gods wil geheel onderworpen en gevestigd tot overwinnend voornemen om God aan te kleven, de zonde te verlaten, met bezadigde verzekering van goed gevolg hierin door Jezus Christus.'*⁵⁵

Augustinus heeft heel wat moeten inleveren; van veel moest hij afstand doen, maar daarentegen won hij ook veel⁵⁶. Owen formuleert hier aan de hand van het schema binnen-buiten en verliezen-winnen, zoals Augustinus zelf ook vaak doet: Hij was buiten, God was binnen; Hij zocht God niet, God zocht hem⁵⁷; als de verloren zoon zocht hij zijn heil in de wereld, maar God wilde hem thuis aan tafel

maar zich daar – machteloos én onwillig – toch weer tegen verzet. De wil beveelt wel, zo schrijft Augustinus, maar niet van harte, juist omdat hij niet van harte wil. Zo was ik het, bekend hij, die wilde én niet wilde' (Van der Zwaag, K. (2008). Augustinus. De kerkvader van het Westen. Heerenveen: Uitgeverij Groen, p. 48-49).

⁵⁴ Al te vrije vertaling van de Rotterdamse koopman Simon Commenicq (ca. 1684-1756); Owen schrijft dit niet, zie voetnoot 51.

⁵⁵ Owen (1862), p. 357: *'In this tumult and distress of the soul, God oftentimes quiets it by some suitable word of truth, administered unto it either in the preaching of the gospel, or by some other means disposed in his providence unto the same end. In the midst of this storm and disorder, he comes and says, "Peace, be still;" for, together with his word, he communicates some influence of his grace that shall break the rebellious strength, and subdue the power of sin, and give the mind satisfaction in a full resolution for its everlasting relinquishment. So was it with him mentioned. When in the condition described, he was hurried up and down almost like a distracted person, whilst he suffered the terrors of the Lord, sometimes praying, sometimes weeping, sometimes alone, sometimes in the company of his friends, sometimes walking, and sometimes lying on the ground, he was, by an unusual occurrence, warned to take up a book and read. The book next him was that of Paul's Epistle, which taking up and opening, the place he first fixed his eyes upon was Rom. XIII 13, 14, "Let us walk honestly, as in the day; not in rioting and drunkenness, not in chambering and wantonness, not in strife and envying. But put ye on the Lord Jesus Christ, and make not provision for the flesh, to fulfil the lusts thereof." Immediately on the reading of these words, there was an end put unto his perplexing conflict. He found his whole soul, by the power of almighty grace, subdued wholly to the will of God, and fixed unto a prevalent resolution of adhering to him with a relinquishment of sin, with an assured composure upon the account of the success he should have therein through Jesus Christ.'* [Owen (1893), III,VI,30]

⁵⁶ Owen (1862), p. 357: *'His fluctuations, his promises, his hopes and fears, the ground he gained and lost, the pangs of conscience and the travail of soul which he underwent in the new birth, are all graphically represented by him.'* [Owen (1893), III,VI,29]

⁵⁷ Cf. Confessiones X, 27, 38

hebben⁵⁸. Het past bij de paulijnse ontdekking: *'Maar wat winst voor mij was, ben ik om Christus gaan beschouwen als verlies.'*^{59, 60}.

2. Winst door verlies: Thomas Watson over hoe het kwade toch bijdraagt aan het goede (voor Gods kinderen)

Thomas Watson (1620-1686) betoogt in *All Things for Good*⁶¹ dat zowel de beste als slechtste dingen meewerken ten goede voor Gods kinderen. Als uitgangspunt neemt hij een tekst van de apostel Paulus: *'(...) wij weten, dat dengenen, die God liefhebben, alle dingen medewerken ten goede, namelijk dengenen, die naar Zijn voornemen geroepen zijn.'*⁶² Ook in dit boek beroept Watson zich regelmatig op Augustinus.⁶³

Ik sta nu met name stil bij 'Winst dóór verlies', of, anders gezegd: ik sta stil bij de vraag hoe het kwade tóch kan bijdragen aan het goede. Hoe kunnen de moeilijke dingen van het leven en deze wereld, de krommingen in het levenslot⁶⁴, toch een positief effect hebben of tot het goede leiden? Heeft het kwade dan toch zin? Een moeilijke vraag. Een vraag die Augustinus ook al vroeg bezighield: als God alleen maar goed is, waar komt dan het kwaad vandaan?⁶⁵ En, aangezien we ons met zoveel kwaad geconfronteerd zien, wie garandeert ons dat het goede het kwaad overwint of zal overwinnen?

Watson haast zich om te zeggen dat het kwaad niet goed genoemd mag worden; het kwaad is een volg van de zonde, een vrucht van de vloek⁶⁶. Maar God heiligt slechte dingen, neemt ze op en transformeert ze in iets goeds⁶⁷.

⁵⁸ In *Confessiones* verwijst Augustinus regelmatig naar de parabel van de verloren zoon om zijn eigen situatie te duiden: I,18,28; II,10,18; IV,16,31; XII,10,10.

⁵⁹ Bijbelcitaat: Filippenzen 3,7; hier weergegeven in de Willibrordvertaling.

⁶⁰ Treffend is hoe Owen in Augustinus' levensgang Gods voorzienigheid bemerkt, Owen (1862), p. 352: *'And in that whole course, by his discourse on it, he reveals excellently on the one hand, the variety of his own projects and designs, his aims and ends, which were often perverse and froward; and on the other hand, he reveals the constant guidance of divine Providence, working powerfully through all occurrences, towards the blessed end designed for him. I in no way doubt that God exercised Austin to those distinct experiences of sin and grace in his own heart and ways, because He designed him to be the great champion of the doctrine of His grace, against all its enemies. And that was not only in his own age, in which this doctrine met with fierce opposition, but also in all succeeding ages — preserved by his excellent labors for the use of the church.'* Nederlandse vertaling, Owen (1893), III,VI,22: *'(...) in die gehele loop, ontdekt hij [=Augustinus] klaar door zijne redenen deswege, aan de ene zijde zijn verschillende raadslagen, voornemens, einden en oogmerken, die dikmaals verkeerd en onbedacht waren; en aan de andere zijde, de gedurige leiding van Gods Voorzienigheid, krachtdadig werkende door alle voorvallen tot het gezegende einde, hem toegedacht. Ik twijfel niet of God oefende hem door deze onderscheidene ondervindingen van zonde en genade in zijn eigen hart en wegen, omdat Hij hem had voorbeschikt te zullen zijn de grote voorstander der leer van Gods genade, tegen al hare vijanden, niet alleen in zijn leeftijd, waarin ze felle tegenstand vond, maar in alle volgende geslachten, door zijne prijzenswaardige geschriften, tot gebruik van de kerk overgebleven.'*

⁶¹ Watson, Th. (2021). *All Things for Good*. Edinburgh: The Banner of Truth Trust. Watson publiceerde dit boek in 1663 onder de titel *A Divine Cordial* (Een goddelijke hartversterking).

⁶² Romeinen 8,28 (KJV): *'(...) we know that all things work together for good to them that love God, to them who are the called according to his purpose.'*

⁶³ In *A Body of Divinity* citeert Watson Augustinus frequenter, bijvoorbeeld: *'Indeed, as Augustine says well...'* In hoofdstuk 7 noemt Watson hem in een adem met Anselmus en Luther: *'Of this opinion were Augustine, Anselm, and Luther.'*

⁶⁴ Cf. Boston, Th. (2017). *The Crook in the Lot*. Edinburgh: The Banner of Truth.

⁶⁵ Cf. *Confessiones* VII,3,4

⁶⁶ Watson (2021), p. 21: *'Do not mistake me, I do not say that of their own nature, the worst things are good, for they are a fruit of the curse.'*

⁶⁷ Watson (2021), p. 21: *'Yet the wise overruling hand of God disposing and sanctifying them.'*

Watson somt puntsgewijs verschillende soorten kwaad, je zou ook kunnen zeggen: verlieservaringen, die God gebruikt ten goede: (1) verdrukking, (2) aanvechtingen en verleidingen van de satan, (3) eenzaamheid en verlating en (4) zonde. Ik ga ze kort langs.

1. **Verdrukking** komt uit Gods hand, zo belijden Job en Naomi. Job zegt niet: 'De HEERE heeft gegeven en de duivel heeft genomen', zo citeert Watson Augustinus, maar: 'De HEERE heeft genomen'^{68, 69}. God gebruikt niet zelden verdrukking als een medicijn. Uit het gevaarlijkste gif weet God heil en redding te bereiden. Bijbelse voorbeelden hiervan zijn Jozef, Manasse en de verloren zoon. Verdrukking kan heel leerzaam zijn, zegt Watson, we leren het wezen van de zonde erdoor kennen, het drijft ons uit naar Christus. Gods roede is als een penseel waarmee het beeld van Christus in ons word getekend. God verzacht uiterlijke pijn met innerlijke vreugde. Het water van de verdrukking verandert Hij in wijn. Waarom zou verdrukking ons blij maken? vraagt Watson zich af. Job zegt het al: gezegend is hij die door de HEERE wordt gekastijd.⁷⁰ God gebruikt eerst de donkere kleuren van de verdrukking om vervolgens, als een schilder, de gouden kleuren van glorie aan te brengen op ons levensdoek. Het slechtste wat God kan doen is Zijn kinderen te geselen richting de hemel.⁷¹ Was dat eigenlijk niet de ervaring van Augustinus zelf: God zit weglopers op de hielen. De God van de wraak is tegelijkertijd de bron der erbarmingen.⁷²
2. **Aanvechting en verleiding** door de satan. Een boom die heen en weer geschud wordt, zal des te sterker wortelen.⁷³ Aanvechtingen doen ons in gebed gaan, breken onze hoogmoed. Kinderen van God kunnen elkaar ook bijstaan en vertroosten als ze met min of meer dezelfde aanvechting te maken krijgen. Wie verlost is uit grote nood, kan een ander in diezelfde nood tot een hand en voet zijn.⁷⁴ Misschien is dat ook wel reden waarom Augustinus zijn *Confessiones* schreef: om zijn lezers te bemoedigen en bij te staan. 'En waarom doe ik het? [= Zijn levensverhaal delen in de *Confessiones*] Om mijzelf en iedere lezer te laten bedenken uit welke een diepte er tot U geroepen moet worden'^{75, 76}. Aanvechtingen en verleidingen doen ons ook te meer verlangen naar de

⁶⁸ Watson (2021), p. 21-22: 'Job eyed God in his affliction: therefore, as Augustine observes, he does not say, "The Lord gave—and the devil took away," but, "The Lord has taken away." Whoever brings an affliction to us, it is God who sends it.'

⁶⁹ Job 1,21b (KJV): 'The Lord gave, and the Lord hath taken away; blessed be the name of the Lord.'

⁷⁰ Cf. Job 5,17-18 (KJV): 'Behold, happy is the man whom God correcteth: therefore despise not thou the chastening of the Almighty: For he maketh sore, and bindeth up: he woundeth, and his hands make whole.'

⁷¹ Watson (2021), p. 29: 'We should not so much look at the evil of affliction, as the good; not so much at the dark side of the cloud, as the light. The worst that God does to His children, is to whip them to heaven.'

⁷² *Confessiones* IV,4,7.

⁷³ Watson (2021), p. 31: 'A tree that is shaken by the wind is more settled and rooted; so, the blowing of a temptation does but settle a Christian the more in grace.'

⁷⁴ Watson (2021), p. 33: 'Temptations work for good, as God makes those who are tempted, fit to comfort others in the same distress. A Christian must himself be under the buffetings of Satan, before he can speak a word in due season to him that is weary. St. Paul was versed in temptations. 'We are not ignorant of his devices' (2 Corinthians 2:11). Thus he was able to acquaint others with Satan's cursed wiles (1 Corinthians 10:13). A man that has ridden over a place where there are bogs and quicksands, is the fittest to guide others through that dangerous way. He that has felt the claws of the roaring lion, and has lain bleeding under those wounds, is the fittest man to deal with one that is tempted. None can better discover Satan's sleights and policies, than those who have been long in the fencing-school of temptation.'

⁷⁵ *Confessiones* II,3,5.

⁷⁶ Cf. Brown, P. (2000), p. 155: 'The Confessions is very much the book of a man who had come to regard his past as a training for his present career. Thus, Augustine will select as important, incidents and problems that immediately betray the new bishop of Hippo.' En p. 157: 'The Confessions, therefore, is not a book of reminiscences. They are an anxious turning to the past. The note of urgency is unmistakable: 'Allow me, I beseech You, grant me to wind round and round in my present memory the spirals of my errors...''

hemel, waar we uit de greep van de zonde en de duivel zullen zijn.⁷⁷ Het lijkt vaak tegenwind te zijn, maar met aanvechtingen en strijd blaast God ons naar de hemel.⁷⁸

3. **Verlating.** Hoewel Gods kinderen somtijds klagen over het feit dat God hen verlaten heeft, moeten we bij onszelf te rade gaan, meent Watson: wij zijn het die God éérs hebben verlaten.⁷⁹ Alleen Gods kinderen kunnen Zijn tegenwoordigheid missen, daarom bevat dit missen paradoxaal genoeg ook een troost⁸⁰: de goddelozen missen Hem niet.⁸¹ Verder is het zo dat God maar voor een ogenblik zich verbergt, maar dat Hij zich met eeuwige goedertierenheid ontfermt.⁸² Het missen en verliezen van God is veel erger voor Gods kinderen dan wat dan ook. Watson wijst erop dat God doorgaans zo te werk gaat: eerst werpt Hij iemand neer, vervolgens troost Hij^{83,84}. Soms brengt God in een *seeming hell*, maar niet in een *real hell*.⁸⁵ Het verlaten zijn van God doet Gods kinderen des te vuriger naar God zoeken. Augustinus beschrijft in *Confessiones* treffend hoe het is om Gods gevoelige tegenwoordigheid⁸⁶ te moeten missen: *'Wie zal mij geven dat ik in U mijn rust mag vinden? Wie zal mij geven dat Gij in mijn hart komt en het dronken maakt, zodat ik mijn kwaad vergeet en mijn ene Goed omhels, U? Wat zijt Gij voor mij? Erbarm U, dat ik woorden mag vinden. (...) Wee mij! Bij Uw barmhartigheden, Heer mijn God, zeg mij wat Gij voor mij zijt. Zeg tot*

⁷⁷ Watson (2021), p. 34 [2,2]: *'Temptations work for good, as they make the saints long more for heaven. There they shall be out of gunshot; heaven is a place of rest, no bullets of temptation fly there. The eagle which soars aloft in the air, and sits upon high trees—is not troubled with the stinging of the serpent. Just so, when believers are ascended to heaven, they shall not be molested by the old serpent, the devil. In this life, when one temptation is over, another comes. This makes God's people wish for death—to call them off the battlefield where the bullets fly so quick—and to receive a victorious crown, where neither the drum nor cannon—but the harp and violin, shall be eternally sounding.'*

⁷⁸ Watson (2021), p. 36 [2,2]: *'So the wind of temptation is a contrary wind to that of the Spirit; but God makes use of this cross wind, to blow the saints to heaven.'*

⁷⁹ Watson (2021), p. 36-37 [2,2]: *'God is just in all His withdrawals. We desert Him before He deserts us. We desert God when we leave off close communion with Him, when we desert His truths and dare not appear for Him, when we leave the guidance and conduct of His word and follow the deceitful light of our own corrupt affections and passions. We usually desert God first; therefore we have none to blame but ourselves.'*

⁸⁰ God roept ons, volgens Augustinus, wel eens terug met een heilzame bitterheid. Cf. *Confessiones* I,14,23. Op een andere plaats in de *Confessiones* merkt Augustinus op dat God zowel het meest nabij als het meest onbenaderbaar is (*Confessiones* VI,3,4).

⁸¹ Watson (2021), p. 37 [2,3]: *'None but the godly are capable of desertion. Wicked men know not what God's love means, nor what it is to want it. They know what it is to want health, friends, trade, but not what it is to want God's favour. You fear you are not God's child because you are deserted. The Lord cannot be said to withdraw His love from the wicked, because they never had it. The being deserted, evidences you to be a child of God.'*

⁸² Isaiah 54,8 (KJV): *'In a little wrath I hid my face from thee for a moment, but with everlasting kindness will I have mercy on thee.'*

⁸³ Watson (2021), p. 41 [2,3]: *'It is God's way, first to cast down, then to comfort.'*

⁸⁴ Zie voetnoot 19.

⁸⁵ Watson (2021), p. 41 [2,3]: *'Thus we see desertions work for good. The Lord brings us into the deep of desertion, that He may not bring us into the deep of damnation. He puts us into a seeming hell, that He may keep us from a real hell.'*

⁸⁶ Cf. Erskine, R. (1862). *Gevoelige tegenwoordigheid en schielijke afwezigheid*. Nijkerk: I.J. Malga. Twee citaten: *'Merk op, dat Gods verbergen van Zichzelven, zodat de ziel Zijn tegenwoordigheid mist, wanneer zij Hem zoekt, of wanneer zij Hem gevonden heeft en Hem terstond wederom mist, voor hen zeer zwaar is. O, het is voor de ziel een zeer zware last; want wanneer zij Hem dus mist, dan is zij gewoonlijk omringd met wolken van duisternis'* (2,4; p. 10); en: *'Indien gij van Zijn genadige tegenwoordigheid kennis hebt, zo zult gij u in Zijn tegenwoordigheid verblijden en Zijn afwezigheid betreuren; Zijn tegenwoordigheid zal uw hoogste blijdschap, en Zijn afwezigheid uw hoogste droefheid zijn; Zijn tegenwoordigheid zal u meer vreugde geven dan de gehele wereld, en Zijn afwezigheid zal u meer droefheid baren, dan iets in de wereld u kan verblijden; dit is de mening van dat woord: 'Gij hebt vreugde in mijn hart gegeven, meer dan ten tijde als hun koren en hun most vermenigvuldigd zijn' (Psalm 4:8). Nog eens: indien gij de Heere ontmoet hebt, dan zal Zijn afwezigheid voor u een benauwde zaak zijn'* (5,2; p. 24-25).

*mijn ziel: 'Ik ben uw heil.' Zeg het zo, dat ik het hoor. (...) Verberg (...) Uw aangezicht [niet voor mij]. Sterven wil ik om niet te sterven, dat ik het kan zien. Eng is het huis van mijn ziel: laat het door U verruimd worden, dat Gij er kunt wonen.*⁸⁷

4. Watson gaat zelfs zover dat hij stelt dat God **zonde** mee kan laten werken ten goede. Dit geldt zowel voor de zonden van anderen als voor de zonden die Gods kinderen zelf begaan. Niet dat er in zonde iets goeds zou zijn, de zonde is in zichzelf verdoemelijk. God kan er echter ombuigen tot het tegenovergestelde.⁸⁸ De zonde van anderen zorgt voor verdriet bij Gods kinderen en doet hen te vuriger bidden.⁸⁹ Van de zonde gaat een afschrikwekkend voorbeeld uit: hoe God het niet bedoelt. Dat was ook de ervaring van Augustinus: als hij het over de zonde heeft gebruikt hij heftige bewoordingen zoals 'vuil van de begeerlijkheid', 'onderwereld van de wellust', 'rampzalige verstrickingen', 'griezellige ettering', 'gruwelijke kolken van afschuwelijke wellust'.⁹⁰ Zonden van anderen doet Gods kinderen tot God Zelf vluchten; het stimuleert hen des te heiliger te leven.⁹¹

De zonde van zichzelf, hoe gebruikt God dat ten goede? Watson haast zich om te zeggen dat er niets het minste goed is in de zonde zelf. Zonde is een gif, dat het bloed vergiftigt en het hart aantast. Zonde leidt tot de dood. Toch kan God er iets goed uit laten voortkomen.⁹² Zonde maakt moe: Gods kinderen zijn wel eens moe van dit zondeleven.⁹³ Zij zien, als een gevangene, uit naar bevrijding van de ketenen.⁹⁴ Nooit is een arts meer welkom dan bij een ernstig zieke – horen we hier een echo van het medicusmotief?^{95,96} Zonde is als een kanker die voortwoekert⁹⁷, merkt Watson scherp op. Wie zijn ziekte serieus neemt, wil weten wat er aan de hand is, wat de oorzaak is en hoe de ziekte te bestrijden is.⁹⁸ Zo leidt zonde tot zelfonderzoek (*self-searching*), zelfvernedering (*self-abasing*) en moet de zondaar zichzelf veroordelen (*self-judging*) en komt hij met zichzelf in conflict (*self-conflicting*). Zonde is tegennatuurlijk, zoals duisternis de afwezigheid van licht is.⁹⁹ Wie ontdekt heeft een zondaar te zijn, wordt ook voorzichtig¹⁰⁰, meent Watson. Augustinus heeft zich diep geschaamd over zijn perverse daden en er zich na zijn bekering op toegelegd niet in

⁸⁷ *Confessiones* I,5,5 en I,5,6

⁸⁸ Watson (2021), p. 42 [2,4,1]: *'Sin in its own nature is damnable, but God in His infinite wisdom overrules it, and causes good to arise from that which seems most to oppose it.'*

⁸⁹ Watson (2021), p. 42 [2,4,1]: *'The sins of others work for good to the godly, as they produce holy sorrow. God's people weep for what they cannot reform.'* En: *'The sins of others work for good to the godly, as they set them the more a praying against sin.'*

⁹⁰ *Confessiones* III,1-2

⁹¹ Watson (2021), p. 46 [2,4,1]: *'The more unholy others are, the more holy you should be.'*

⁹² Watson (2021), p. 46 [2,4,2]: *'This must be understood warily, when I say the sins of the godly work for good - not that there is the least good in sin. Sin is like poison, which corrupts the blood, infects the heart, and, without a sovereign antidote, brings death. Such is the venomous nature of sin, it is deadly and damning. Sin is worse than hell, but yet God, by His mighty overruling power, makes sin in the issue turn to the good of His people.'*

⁹³ Watson (2021), p. 46 [2,4,2]: *'Sin makes them weary of this life.'*

⁹⁴ Watson (2021), p. 47 [2,4,2]: *'A believer carries his sins as a prisoner his shackles; oh, how does he long for the day of release! This sense of sin is good.'*

⁹⁵ Nergens verwijst Watson naar Augustinus' medicusmotief; gezien de vele citaties uit de werken van Augustinus moet Watson welhaast bekend zijn geweest met diens medicusmotief.

⁹⁶ Watson (2021), p. 47 [2,4,2]: *'This in-being of corruption makes the saints prize Christ more. He that feels his sin, as a sick man feels his sickness, how welcome is Christ the physician to him!'*

⁹⁷ Cf. Watson (2021), p. 47-48 [2,4,2]: *'Sin is left in a godly man, as a cancer in the breast, or a hunch upon the back, to keep him from being proud.'*

⁹⁸ Watson (2021), p. 47 [2,4,2]: *'He desires to know the worst of himself; as a man who is diseased in body, desires to know the worst of his disease.'*

⁹⁹ Cf. Alderliesten, J. (2023). Tekort en teveel: Augustinus over genieten van genoeg. In: *Ik kan geen genoeg van je krijgen. Over liefde, verlangens, tevredenheid, genieten en vijf jaar Emèt Qenee*. Alblasterdam: Drukkerij Verloop.

¹⁰⁰ Watson (2021), p. 49 [2,4,2]: *'Sin puts a child of God upon self-observing. He knows sin is a bosom-traitor, therefore he carefully observes himself. A subtle heart needs a watchful eye.'*

herhaling te vallen.¹⁰¹ Zo leidt zonde tot zelfreformatie, meent Watson. Een kind van God zoekt niet alleen de oorzaak van de zonde op, maar doet er ook alles aan om de zonde uit te drijven.¹⁰²

God laat alle dingen meewerken goede – de verliezen die we moeten lijden in het leven, pijn en verdriet dat ons wordt aangedaan maar ook de zonden die we zelf bedrijven.¹⁰³ Het is nimmer een vrijbrief voor het kwaad – wat zonde is moet zonde heten. Wie vasthoudt aan de zonde zal eindigen in het eeuwige verlies, maar wie zijn zonden belijdt en tot Christus de toevlucht neemt, diens verliezen zullen in winst veranderd worden. Onvertaalbaar mooi schrijft Watson dan: *‘God makes the saints’ maladies their medicines.*¹⁰⁴ Ziekten worden medicijnen. Dood wordt leven. Het is samengevat in dit citaat van Augustinus waar Watson zijn betoog aan ophangt:

*‘God zou het kwade niet toestaan, als Hij er niet iets goeds uit kon laten voortkomen.’*¹⁰⁵

3. Winst uit verlies: Augustinus’ reactie op het overlijden van zijn moeder Monnica^{106, 107}

Ik kom bij het laatste: winst uit verlies. Nu focus ik me geheel op Augustinus. Het is het jaar 387. Augustinus is 33 jaar, kortgeleden tot bekering gekomen en gedoopt. Dat tot grote vreugde van zijn moeder Monnica, die daar altijd om heeft gebeden en kosten noch moeite heeft gespaard om haar zoon achterna te reizen.¹⁰⁸ Aanvankelijk voelt Augustinus niets voor het eenvoudige geloof van zijn moeder; hij verzet zich hevig. Zijn moeder houdt echter aan, reist hem achterna, bidt haar knieën kapot. En met succes, zou je kunnen zeggen: na theologische en filosofische omzwervingen komt de verloren zoon thuis.

De rest van zijn leven ligt nog voor hem – die zou hij wel in contemplatie en omringd met geestverwanten willen doorbrengen. Augustinus heeft het voornemen terug te keren naar Afrika. Hij zegt zijn

¹⁰¹ Cf. *Confessiones* IX,1,1 en IX,4,10

¹⁰² Watson (2021), p. 49 [2,4,2]: *‘Sin puts the soul upon self-reforming. A child of God does not only find out sin, but drives out sin.’*

¹⁰³ Cf. *Enarrationes in Psalmos* 93,28: *‘Qui etiam malis bene utitur’* (God maakt van het kwade gebruik).

¹⁰⁴ Watson (2021), p. 49 [2,4,2].

¹⁰⁵ Watson (2021), p. 46 [2,4,2]: *‘Hence that golden saying of Augustine, ‘God would never permit evil, if He could not bring good out of evil.’* Watson laat een bronvermelding achterwege; mogelijk citeert hij uit Augustinus’ *Enchiridion de Fide, Spe et Charitate* (III,11): *‘Cum summe bonus sit, ullo modo sineret mali esse aliquid in operibus suis nisi usque adeo esset omnipotens et bonus ut bene faceret et de malo’* (Aangezien God het hoogste goed is, zou Hij op geen enkele manier toestaan dat er iets kwaads in Zijn werken zou bestaan, tenzij Hij zo almachtig en goed was dat Hij zelfs uit het kwaad iets goeds zou kunnen maken).

¹⁰⁶ Sizoo, A. (1957). *Augustinus. Leven en werken*. Kampen: J.H. Kok N.V., p. 87-88: *‘Augustinus en de anderen waren aanwezig, toen ze de laatste adem uitblies: haar zoon drukte haar de ogen toe. De jonge Adeodatus barstte in tranen uit, maar de anderen kalmeerden hem; zo kon ook Augustinus zich beheersen. En dan heeft, voor ons modern besef, iets merkwaardig plaats. Evodius grijpt een psalmboek en begint een psalm te zingen. En allen antwoorden daarop met een refrein: ‘Ik zal van goedertierenheid en recht U psalmzingen, o Here.’*

¹⁰⁷ Het is opvallend dat Augustinus het historische deel van de *Confessiones* beëindigt met het relaas over het overlijden van zijn moeder. Hij schreef de *Confessiones* waarschijnlijk tussen 397-400 en had aandacht kunnen besteden aan impactvolle *life events* zoals de remigratie naar Noord-Afrika, zijn aanvankelijke benoeming tot presbyter en latere wijding tot bisschop of het stichten van de leefgemeenschap. Het is gissen naar de reden waarom de bisschop-filosoof dit achterwege liet. Cf. Alderliesten, J. *Augustinus als psycholoog*. Utrecht: KokBoekencentrum.

¹⁰⁸ Possidus (2016). *Het leven van Augustinus*. Budel: Damon, p. 72: *‘Dertig jaar was hij toen, met alleen nog zijn moeder, die dicht bij hem bleef en enthousiast was over zijn levensplan om God te dienen, meer dan zij zou zijn over kleinkinderen van vlees en bloed.’*

academische carrière vaarwel¹⁰⁹ en maakt zich op om Europa te verlaten. In Ostia, een Italiaanse havenplaats, zou hij het Europese vasteland definitief achter zich laten. In Ostia heeft Augustinus een bijzondere ontmoeting met zijn moeder. Bij een venster turen ze in de verte en raken ze beide in *trance*, zou je kunnen zeggen, ze krijgen in een visioen het licht van God te zien. Voor Monnica een voorsmaak van de hemel, voor Augustinus de bevestiging dat we Gods licht nodig hebben om de waarheid te leren kennen. Daarna werd Monnica ziek.

‘Na amper vijf dagen – veel langer was het niet – ging zij met koorts naar bed. En terwijl ze ziek lag, verloor ze op een dag het bewustzijn en lag gedurende korte tijd buiten kennis.’¹¹⁰

Toch komt ze weer bij kennis en lijkt het erop dat ze opknapt. Tegen vrienden van Augustinus zegt ze dat ze, als gebruikelijk in die tijd, koste wat het kost bij haar man begraven wenste te worden. Toch zou ze er ook vrede mee hebben als het anders zou lopen:

‘Voor God is niets ver weg, en ik hoef niet bang te zijn dat Hij op het eind van de wereld de plek niet vindt waar Hij mij ten leven moet wekken.’¹¹¹

Ze kon haar heengaan loslaten, ook haar begrafenis. Augustinus vond dit opmerkelijk, schrijft hij later, en verheugde zich daarover:

‘... omdat mij weer voor de geest kwam wat ik wist: met hoeveel zorg zij altijd getobd had over het graf dat ze voor zichzelf naast het lichaam van haar man reeds tevoren had laten klaarmaken. Aangezien zij namelijk in grote eendracht geleefd hadden, was het ook haar wens (...) dat aan dat geluk nog iets anders zou worden toegevoegd en door de mensen zou worden vermeld: de haar verleende gunst dat na haar verblijf overzee de aarde van de beide echtgenoten door dezelfde aarde bedekt werd.’¹¹²

Zou ze dan toch haar einde voelen naderen? ¹¹³ Ze spreekt over het weldadige van een goede dood.¹¹⁴ Ze bleek zieker dan iedereen dacht: ze werd zieker en kwam te overlijden^{115, 116}. Een groot verlies. Op intense wijze beschrijft Augustinus wat er gebeurt:

¹⁰⁹ *Confessiones* IX,2,3-4. Augustinus koos naar eigen zeggen zorgvuldig het moment uit waarop hij zijn baan opzegde – hij wilde niet de verkeerde aandacht op zich laden en daarmee aanstoot geven en aanleiding geven tot laster. Hoewel hij innerlijk afstand had genomen van zijn werk, trachtte hij zijn contract toch zo goed als mogelijk uit te dienen. Uiteindelijk werd hij paradoxaal genoeg gered door kortademigheid als gevolg van overmatig werken.

¹¹⁰ *Confessiones* XI,20,26.

¹¹¹ *Confessiones* IX,11,28.

¹¹² *Confessiones* IX,11,28.

¹¹³ Sizoo, A. (z.j.). *Toelichting op Augustinus' Belijdenissen*. Delft: Naamloze vennootschap W.D. Meinema, p. 198: *‘Uit het vertrouwelijke gesprek met Augustinus' vrienden (...) blijkt dat Monnica lichamelijk reeds niet meer in orde geweest is en dat men binnenkort het ergste verwachtte. Immers de vrienden vroegen haar of zij niet bang was haar lichaam zo ver van haar vaderland achter te laten en dat terwijl het gezelschap uitrustte van de landreis om de zeereis te aanvaarden.’*

¹¹⁴ *Confessiones* IX,11,28. Cf. Brooks, Th. (z.j.) De sterfdag van een gelovige is zijn beste dag. Gorinchem: Romijn en van der Hoff B.V. Brooks schrijft dat het niet gepast is om onmatig te treuren bij de dood van een gelovige omdat het sterven voor een gelovige gewin is: de dood verlost hem definitief van zorgen en zonden. De dood, zo schijft Brooks, is de kroningsdag en huwelijksdag voor de gelovige (p. 14-17).

¹¹⁵ Bouman, K. (2019). *Spiritueel moederschap. Twee vrouwen in het leven van Augustinus*. Berne: Berne Media, p. 39.

¹¹⁶ Cf. *Confessiones* XI,11,28. Bij het overlijden van Monnica – vermoedelijk in een herberg – waren Augustinus en zijn broer Navigius, Adeodatus, Augustinus' zoon en dus Monnica's kleinzoon en Evodius, een vriend van Augustinus, met wie zij enkele dagen eerder een vertrouwelijk gesprek had

'Ik drukte haar de ogen toe en in mijn binnenste stuwde zich een mateloos grote droefheid op, die in tranen dreigde over te stromen.'

Augustinus weigert te huilen. 'Hij, wiens tranen zo gemakkelijk vloeiden, had nu de moed niet te we-
nen.'¹¹⁷ De immer emotionele Afrikaan, de hartstochtelijke zoeker en temperamentvolle redenaar wei-
gert zijn emoties te laten zien. Hoe opvallend! Hij is er slecht aan toe, schrijft hij¹¹⁸, maar hij gunt zijn
tranen niet de vrije loop. Waarom, Augustinus? Voor wie wil je je groot houden? Is het dan geen groot
verlies? Augustinus zou Augustinus niet zijn als hij zelf het antwoord geeft:

*'Wij vonden het (...) niet gepast bij dat sterfbed onze deelneming te tonen door schreiende klach-
ten en gejammer, omdat daarmee doorgaans droefheid tot uiting wordt gebracht over een zekere
deerniswekkendheid van degenen die sterven of over hun veronderstelde algehele vernietiging.'*¹¹⁹

*'Zelfs in de kerk (...) of op de begraafplaats, bij de lijkbaar, weende hij niet. Uit christelijke
schroomvalligheid meende hij zijn broeders in het geloof aanstoot te geven door de wanhopigheid
der heidenen na te volgen en die van hen, die sterven zonder hoop.'*¹²⁰

Want, en dat is de *pointe*:

*'Zij stierf ook niet algeheel. Dat was onze overtuiging, gewaarborgd door haar levenswandel en be-
rustend op een niet-gefantaseerd geloof en stellige argumenten van de rede.'*¹²¹

Monnica stierf niet, nee: Monnica werd bevrijd. Niet de dood heeft het laatste woord, maar het leven.
Hier won de dood niet, nee, hier won het leven. Haar droefheid werd voorgoed veranderd in blijd-
schap, haar bidden werd zingen¹²². Hier geen nederlaag, maar een overwinning. Wie gelooft, zal le-
ven; wie gelooft, sterft niet...¹²³

De dood is een vijand, jazeker. De dood is de passage naar de eeuwigheid; de dood is een deur. En
zo kan de dood ook vooruit doen zien. Verdriet over het heengaan van een geliefde kan er zijn, mag
er zijn¹²⁴, maar de hoop op het eeuwige leven kijkt verder. Verdriet over het heengaan van een

gevoerd, aanwezig (zie verder voetnoot 106). Augustinus schrijft dat zijn moeder 56 jaar werd; tegen-
woordig wordt ervan uitgegaan dat Monnica leefde van 333-387. In dat geval was ze 53 of 54 jaar, af-
hankelijk van haar geboortedag.

¹¹⁷ Bertrand, L. (1930). *Sint Augustinus*. Rotterdam: W.L. & J. Brusse's uitgeversmaatschappij, p. 204.

¹¹⁸ *Confessiones* IX,12,29: 'Maar onverwijld zogen op een vinnig bevel van mijn geest, de ogen hun
waterwel weer op, tot droogwordens toe; en bij die worsteling was ik er bitter slecht aan toe.'

¹¹⁹ *Confessiones* IX,12,29.

¹²⁰ Bertrand, L. (1930). *Sint Augustinus*. Rotterdam: W.L. & J. Brusse's uitgeversmaatschappij, p. 205.

¹²¹ *Confessiones* IX,12,29. In deze formulering zien we Augustinus' weerzin ten opzichte van het ma-
nicheïsme terug ('gefantaseerd geloof') en zijn voorliefde voor de Griekse filosofie ('argumenten van
de rede').

¹²² Cf. Voskuil-Meijer, J. (z.j.) *Een zanger Gods en andere verhalen*. Texel: Drukkerij Stark, p. 77: 'In
het aangezicht van de dood genoot haar ziel lieflijke vrede. Op de negende dag van haar ziekte in het
vijftigste jaar van haar leven ontsliep deze godvrezende moeder. Haar lichaam werd begraven te Os-
tia, maar haar ziel ging in de vreugde haars Heeren, waar geen rouw noch gekrijt noch moeite meer is
en waar haar bidden geworden is een eeuwige lofzegging, tot roem en prijs van de groter Hoorder der
gebeden.'

¹²³ Cf. Johannes 11,25-26a (SV): 'Jezus zeide tot haar: Ik ben de Opstanding en het Leven; die in Mij
geloofd zal leven, al ware hij ook gestorven; en een iegelijk, die leeft, en in Mij gelooft, zal niet sterven
in der eeuwigheid.'

¹²⁴ Na de begrafenis neemt Augustinus een bad en legt zich te ruste neer. Als hij 's ochtends ont-
waakt, komt een Ambrosiaans lofgezing in zijn gedachten. Dat is het moment waar op hij 'breekt'. Cf.

dierbare herinnert ons aan de vergankelijkheid van dit bestaan. Wie verder mag kijken, ziet dat niet de dood het laatste woord heeft.

*'[Zij zullen ons] niet voor eeuwig verlaten. Nee, ze gaan ons korte tijd vooruit en dan zullen wij volgen. Maar als de dood, die vijand van de natuur, een geliefde wegneemt, treurt in ons de liefde voor die persoon. Daarom zegt de apostel Paulus niet dat we niet mogen treuren, nee, het mag alleen niet zoals de rest van de mensheid dat doet: die heeft geen hoop. Wij treuren dus om de dood van onze dierbaren omdat we ze onvermijdelijk verliezen, maar in de hoop hen terug te krijgen. Het eerste maakt ons bang, het tweede biedt ons troost; onze zwakheid maakt ons ziek, ons geloof maakt ons beter; onze menselijke conditie doet pijn, de belofte van God geneest.'*¹²⁵

Bouwman (2019), p. 40: *'Bij haar sterven en het sluiten van haar ogen wist Augustinus dat haar leven van het zijne gescheiden was. Ze werd begraven in Ostia. Hoewel Augustinus zwaar gebukt ging onder zijn verdriet, kon hij niet huilen. Aan het inhouden van zijn tranen kwam een einde toen hij in nachtelijke eenzaamheid een van de Ambrosiaanse hymnen in herinnering bracht: Deus, creator omnium.'*
¹²⁵ Sermo 172.